

teritzar-ne l'erasmisme, completant el que Marcel Bataillon i, entre alguns altres, Manuel Ardít i Joan Fuster havien indicat a propòsit de l'autor, processat el 1563 i condemnat, entre d'altres motius, per aquesta traducció.

Bataillon havia fet al·lusió a la versió de Conques a partir de les referències del procés inquisitorial, conservat a l'Archivo Histórico Nacional, però no tingué ocasió d'examinar-la perquè n'havia estat sostreta probablement entre el 1860 i el 1889, quan anà a parar al destí actual. Fins ara, doncs, no havia estat possible de precisar, a part algunes qüestions de detall, alguns extrems més rellevants sobre la vida i les actituds de Jeroni Conques i, de retruc, sobre la València de l'expansió de la Contrareforma.

J. Riera fixa documentalment la forma Conques en contra de la transcripció afrancesada Conqués i de la hipercorrecta Conquers, encunyada a partir de la forma errònia anterior; situa la data de naixement prop del 1518, a Lluçena, i fa d'altres precisions referents a les circumstàncies familiars, entre les quals cal considerar, si més no provisionalment, que Conques no descendia de jueus; estableix que el text de Conques depèn directament d'alguna de les edicions bíbliques de Robert Estienne, en què és recull la versió llatina de les variants del text hebreu respecte a la Vulgata; remarca també que d'aquestes edicions aprofita l'«Argumet del llibre» i el «Sumari de cada capítol».

L'ambició exegetica situava Conques en la línia erasmista «filològica», però no s'hi reduïa epidèrmicament, perquè tant les cartes adreçades al seu amic Gaspar de Centelles, víctima coetània i cruenta de la Inquisició, com les inculpacions concretes del procés seguit forneixen referències de la seva actitud davant de la predicació infatuada i antievangèlica i sobre la seva oposició a la credulitat supersticiosa.

La versió de Conques s'inicia un any després que, el 1556, el també valencià i erasmista Furió i Cerial publicqués el seu *Bononia*, en què reivindicava les versions de l'escriptura en vulgar: el més probable és que no hi hagi relació de causa-efecte, però

l'amistat de Conques amb Gaspar de Centelles, amb Pere Joan Nunyes i fins amb el bisbe Joan Segrià, i les mateixes característiques de la dedicatòria i del manuscrit, molt treballat, indiquen que la versió no es justifica com un fet casual ni és producte d'una actitud aïllada de diletant. És cert, a més, que, al moment d'emprendre la traducció, ja feia anys que aquesta activitat era perillosa, abans i tot que el catàleg de Valdés de 1559 n'agreugés les conseqüències. Així, doncs, si Conques aparenta ésser un clergue de vida plàcida, no sembla que no tingués d'altres inquietuds que les dels «passeigs i les tertúlies eclesiàstiques». És versemblant, certament, que es veïés obligat a «cremar els seus llibres i a dedicar-se a la música i a passar-se-la bé», segons el propòsit manifestat confidencialment sota la pressió de la masmorra inquisitorial: posser gràcies als valedors en el seu judici fou condemnat amb una sentència benigna; però, per la manca de notícies dels seus darrers anys, sembla que no se li estalvià de trobar-se engolit en l'esterilitat de la Contrareforma, a les vigílies de l'escomesa organitzadora de Juan de Ribera.

En conjunt, la versió del difícil *Llibre de Job* denota, amb uns resultats ben dignes, l'àrdua recerca, en el context cultural de les capes alfabetes, de l'enriquiment de les possibilitats d'expressió, no sempre equilibrada, bàsicament en el camp del lèxic: tot reflectint vacil·lacions adés dialectals adés més generals, es parteix del llatí o del castellà per aconseguir una llengua més precisa o més «cult» en la traducció del concepte. Cal remarcar la major originalitat de la breu «Epístola inuncupatòria», adreçada a un personatge innominat, destinatari de la versió, i que en certa manera és un compendi de les possibilitats literàries de l'autor, en el qual, com ha remarcat Joan Fuster a propòsit de les possibilitats que en tenien els erasmistes en particular, hi ha l'intent de fer quallar una llengua a l'altura de l'expressió literària requerida en el camp de la cultura.

MANUEL JORBA

Albert MANENT: *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1976. (Col. «Biblioteca de Cultura Catalana», núm. 24.) 306 ps.

L'any 1976, com a data d'aparició del primer estudi global sobre la literatura catalana de l'exili, té, gairebé, un caràcter simbòlic. Com si tanqués definitivament l'època

de divisió entre una Catalunya sense escriptors, com realment quedà en la immediata postguerra, i uns escriptors sense Catalunya. La literatura catalana d'avui no pot menys

tenir l'herència literària de l'exili. El llibre d'Albert Manent és un pas important per recuperar-la. Caldria, a més, que fos un incentiu per a recedir al que sigui reeditable, llibres, opuscles i revistes.

En l'estudi que comentem, Manent adopta una humil actitud de cronista i, pacient, va desgranant un rosari ordenat d'informacions i dades. La dispersió d'un exili que abasta dos continents, la diversitat i la incoherència en el ventall d'actituds d'un poble que ha sortit perdedor d'una guerra, les contradiccions d'uns homes que viuen una etèria realitat d'un país que només conserven en la memòria, són —i simplifico— algunes de les dificultats que fan quasi impossible assolir una coherència informativa. Manent ha topat amb aquests problemes. Els coneix prou amb els anys que li ha durat la recerca dels materials, recerca que ha calgut fer utilitzant tots els camins possibles, des dels contactes personals amb els exiliats a les demandes d'informació a les columnes de «Serra d'Or». Les dificultats començaven en voler ordenar un material heterogeni que té, com a únics elements de cohesió, la llengua catalana i l'haver estat imprès fora de Catalunya entre el 1939 i l'actualitat. Davant els problemes, Manent ha tallat en sec moltes elucubracions possibles. Ha anteposat la informació a la interpretació i a l'estudi de conjunt. Així, ha compost el llibre en petites monografies que van aproximant-se, lentament, al fenomen literari. En altres termes: ha començat per la descripció del fet extern de l'exili (situació històrica, condicionants externs i interns, política, relacions amb altres cultures, etc.) per passar a la descripció dels muntatges culturals (institucions, editorials, revistes i premis literaris) i desembocar, finalment, en una descripció detallada (per gèneres literaris i, dins de cada gènere, seguint un ordre cronològic) del material publicat a l'exili. Aquest material constitueix una impressionant bibliografia —impressionant per la quantitat i pel treball que en suposa l'elaboració— que tanca el volum.

He usat, amb plena consciència, el mot descripció per a explicar la tècnica adoptada per Manent davant les dificultats que presentava l'estudi. L'estructura del llibre obeeix a una voluntat estrictament informativa i descriptiva, pretesament eclèctica. Però tota descripció comporta una selecció, una valoració i una interpretació, implícites o explícites. La voluntat d'objectivar la descripció adoptant uns mòduls neutres de classificació (gèneres literaris, per exemple), ha comportat que valoració i interpretació se separessin del cos informatiu per convertir-se en simple exposició d'unes opinions que van martellejant el cos neutre de l'estudi i que

resulten, sovint, arbitràries, perquè no són justificades per una visió global de la literatura de l'exili (el cas dels comentaris sobre *Nabí*, per exemple). Això afecta particularment l'apartat sobre gèneres literaris, però també la part descriptiva de la situació i dels muntatges culturals. En aquests apartats, però, de diferent manera, perquè Manent defuig emetre opinions personals i va espigolant d'ací i d'allà petites informacions i opinions que, per mor de l'eclecticisme, no són mai ultrapassades ni lligades a un sistema interpretatiu global.

Cal remarcar que tot l'aparell biobibliogràfic, sobre el qual recolza Manent el seu estudi, és d'una amplitud extraordinària i d'un alt valor informatiu, perquè, en gran part, és inaccessible a l'estudiós d'avui. Però tota aquesta informació, tal com la dona Manent, deixa en el lector una impressió de pobresa, malgrat que, de pobra, no en té res. Dic això perquè, en opinió meua, el que manca al llibre és una hipòtesi general que expliqui les característiques particulars de la literatura de l'exili, una hipòtesi que doni a l'estudi uns punts de partida, una ordenació i una finalitat. La simple existència del fet i la seva consignació estricta no són suficients per a aprofundir el fenomen ni per a explicar-ne les característiques, que a penes hi són apuntades de passada. Cal consignar, però, que l'autor ha adoptat el sistema amb plena consciència de les dificultats que comportava una anàlisi més profunda.

Ni aquestes objeccions metodològiques ni altres remarques possibles —com preguntar-nos el perquè molts textos són comentats en un apartat i no en un altre o, fins i tot, exposar els dubtes sobre la utilitat d'adoptar, tal com ho fa Manent, l'apartat *Prosa narrativa no imaginativa* per a servir de calaix de sastre a tot un material excessivament confús, etc.— treuen importància al volum. Perquè, entre nosaltres, el llibre és d'una transcendència extraordinària: ens retorna, de cop, quaranta anys de la meitat de la nostra història, en el camí de recuperació d'aquella totalitat que va veure's mig-partida el 1939. I, també, pel reconeixement necessari a la tenacitat investigadora del seu autor, fidel a una determinada visió del fet cultural i literari català que, compartit o no per nosaltres, l'ha menat a lliurar-se a una tasca difícil amb un apassionament admirable. En darrer terme, aquests dos factors justifiquen prou el perquè i el com.

L'aventura de l'exili, però, no acaba amb la literatura ni aquesta pot ser analitzada com un cos aïllat. Els condicionaments de supervivència que obligaren tants escriptors a lliurar-se a tasques paraliteràries (professors, traductors, editors, cinema, etc.) amb el consegüent ús d'altres llengües en mol-

res de les seves obres científiques o de divulgació, obre camps d'estudi més enllà del que s'ha proposat fer i ha fet Manent. L'aparició de noms com Rovira i Virgili, Serra Hünter, Comorera, etc. obliga a estendre els camps d'investigació. Manent ha obert un camí que obliga, ara, a apuntar-ne molts d'altres: històrics, socials, ideològics, etc. Què han escrit, per exemple, els historia-

dors sobre el fenomen de l'exili? Explicar-lo és explicar-nos i, malgrat les dificultats que comporta la dispersió geogràfica, cal fixar els fets i cal, sobretot, veure com ens han influït, com han condicionat la nostra actualitat. En aquest sentit, el llibre d'Albert Manent és, també, una proposta.

JORDI CASTELLANOS

A. BLADÉ I DESUMVILA: *L'Exiliada (Dietari de l'exili 1939-1940)*. Barcelona, Editorial Pòrtic, 1976. («Col·lecció Memòries», núm. 22.) 537 ps.

Producte, tal com explica l'autor en el pròleg, de la reelaboració d'unes notes preses durant el seu exili, es tracta d'un dietari precís quant a les dades que aporta i rigorós quant a l'exposició. Bladé no deixa córrer la imaginació, no admet versions subjectives: consigna la vida quotidiana i les reflexions, pròpies i d'altri, denotatives de la situació i de l'estat d'ànim del moment. Ja n'hi ha prou. El títol *L'Exiliada* (suggerit per Francesc Pujols) fa pensar (per l'analogia voluntària amb *Illiada*, pel que fa al nom, i amb *Odissea*, pel que fa al tema) en un tractament grandios, èpic, que no és el que ha presidit l'elaboració del llibre. Però això és un mèrit. Perquè l'exili adquireix, així, unes dimensions més justes, més humanes i, diria, guanya en dramatisme. Bladé ha sabut traduir la grandiositat del drama de l'exili col·lectiu de 1939, un drama que, per raons quantitatives i per la seva transcendència històrica, és d'una importància extraordinària, però que, per a la immensa majoria dels qui el patiren, ben poca cosa tingué d'heroic, fins al punt que, potser, els termes que millor el defineixen són negatius: manca d'acció i, àdhuc, manca de grandesa. És a dir, marginació i misèria. Aquest fou el gran drama de centenars de milers de catalans exiliats, sortits d'una guerra, d'uns dies d'activitat febril i productiva. El pas del Pirineu separava un món i l'altre.

El tractament de dietari, doncs, contràriament al que aparenta, serveix per a aprofundir i precisar els termes del drama, per a traduir-los en les seves justes dimensions. Un comentari tan precís com aquell «dies per mi sense història», del 16 d'abril de 1939, defineix amb absoluta precisió un moment històric de desfeta col·lectiva i personal. Fins arribar a l'estabilització relativa a Montpeller, Bladé segueix un itinerari caracteritzat

per la manca d'heroisme —deixem de banda algun moment d'actuació personal inevitable—, per les contínues dependències d'altri i, si volem, per l'estampa que deuria fer quan passejava el cotxet amb la filla d'uns amics seus, pels parcs de París. Montpeller, amb la presència, constant o momentània, de personatges com Pujols, Bordes de la Cuesta, Rovira i Virgili, Lluís Companys, Joan Casanovas, Josep Puig i Cadafalch, etc. adquireix una altra dimensió: tranquil·litat i cultura enmig d'una incertitud constant per la situació política internacional i per la presència desoladora del fet de l'exili com a devastació contínua. El drama quotidià adquireix tota la seva amplitud èpica. Vegeu, si no, els comentaris a la mort de Pere Corominas, Alexandre Plana, Camil Companys, o, potser, els que li provoca la desaparició de Marcellí Domingo, presidits tots per una reflexió com aquesta: «Un dels aspectes més punyents d'aquest drama nostre, d'aquest drama que no tan sols anulla, espiritualment, els homes més representatius, en un cert temps, d'un país, sinó que els extermina en silenci.»

Ultra aspectes literaris de veritable interès, com els que hem ressenyat, el llibre és un document de primer ordre per a l'estudi de l'exili, especialment per a la vida cultural que es desenrotlla en els centres residencials dels exiliats en la immediata postguerra. Montpeller n'és un de veritable interès: polític i intel·lectuals catalans i, àdhuc, felibres occitans, lluiten per donar continuïtat històrica a una cultura que ha perdut una guerra. La informació és precisa: Bladé, cronista conscient, ens l'ofereix en un llibre d'un interès fora de dubte.

JORDI CASTELLANOS